

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
TÉZISEI

Fábián Szilvia

**A badeni kultúra településtörténete a dél-balatoni
régióban az újabb kutatási eredmények alapján**

Történelemtudományi Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője: Dr. Erdődy Gábor DSc., egyetemi tanár

Régészet Doktori Program

Doktori program vezetője: Dr. Borhy László DSc., egyetemi tanár

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke: Dr. Bartosiewicz László DSc., egyetemi docens

Bírálok: Dr. Anders Alexandra CSc.

Dr. Bondár Mária CSc.

A bizottság titkára: Dr. M. Virág Zsuzsanna PhD.

A bizottság további tagjai: Dr. Zalai-Gaál István CSc.

Dr. Horváth László András CSc.

Dr. Szathmári Ildikó CSc.

Témavezető: Dr. Raczky Pál CSc., egyetemi tanár

Budapest, 2014

A disszertáció célkitűzései és forrásai

A badeni kultúrkomplexum a Kárpát-medence régészeti korszakai között olyan, anyagi kultúrájában egységesnek látszó időszak, amely hosszú idő után ismét nagy területeket vont látszólagos egységbe, és ezáltal átlépett a hagyományos földrajzi küszöbökön. A komplexum fontos szerepet töltött be Közép-Európa késő neolitikumában és a Kárpát-medence késő rézkorában. Ahhoz azonban, hogy megismerjük mi is rejlik a késő rézkor folyamán bekövetkezett gazdasági és kulturális változások mögött, fontos a társadalmi szerkezet egyik alapegységének, a településeknek és a települések szerkezetének vizsgálata.

A doktori disszertáció fő célkitűzése egy kisebb, de reprezentatív területi egység településszerkezeti sajátosságainak az eddigieknél részletesebb felvázolása volt. A kiválasztott terület a badeni kultúrkomplexum elterjedési területének síkvidéki telepekkel jellemezhető részén található a dél-balatoni régióban. Az utóbbi időben, a badeni kultúra egységes kulturális egészként való felfogásának megkérdőjeleződése még inkább időszerűvé tette az időszak településszerkezeti jellegzetességeinek – elsősorban regionális szinten való – feltérképezését. Mindehhez a Balaton déli partja mentén végzett – elsősorban az M7 autópálya építését és a 67 sz. főút nyomvonal-korrekcióját megelőző – nagyfelületű régészeti feltárások lelőhelyeiről származó településtörténeti adatok, és nagyobb mennyiségű, komplex leletanyagok, már elegendő forrásanyaggal szolgáltak a településszerkezeti kutatás elindításához.

A dél-balatoni badeni népesség települési jellegzetességeinek és a feltételezett egységes jellegtől való regionális eltérések megértéséhez azt a tevékenységi teret kellett feltérképezni, ahol az ezeket befolyásoló folyamatok lejátszódhattak. Ezek a településeken belüli közösségi élet különböző szintű szinterei: a háztartások és a háztartások közötti közös tevékenységi területek szintjei, valamint a háztartásokat összefogó települési szint.

A háztartások régészeti lenyomatai, a háztartási egységek, mint a közösségi interakciók helyszínei fontos értelmezési szintet jelentenek, ezzel meghatározva a közösség életének és anyagi kultúrájának számos jellegzetességét. Vizsgálódásom középpontjában a badeni népesség a régióra jellemzően meghatározható átlagos háztartásának lehetséges körvonalazása állt, amelyek a társadalom alapvető egységeit képezték. A háztartási egységek azonosításával, jellemzőik leírásával feltételezésem szerint közelebb juthatunk

a badeni települések településszerkezeti sajátosságainak pontosabb megismeréséhez a kutatott területen.

A kutatás kiindulási pontját Balatonkeresztúr–Réti-dűlő lelőhely 2003 és 2004-ben folyó ásatása során előkerült leletek, és az ott tett településszerkezeti megfigyelések képezték. A lelőhelyen végzett elemzéseket természettudományos vizsgálatok - archaeozoológiai, antropológiai, petrográfiai, geokémiai és radiokarbon kormeghatározás – tették teljesebbé, kiegészülve a jelenleg rendelkezésre álló dunántúli környezetrégészeti adatokkal, mely által körvonalazhatóvá vált a régió környezettörténeti képe is. Az azonos geomorfológiai környezetben elhelyezkedő dél-balatoni lelőhelyek közül Zamárdi–Kútvölgyi-dűlő Balatonszemes–Egyenes-dűlő, Balatonszemes–Szemesi-berek, Balatonlelle–Rádpusztá-Temetőalja dűlő, Balatonlelle–Rádi út mellett és Balatonlelle–Rádi domb lelőhelyek nyújtottak lehetőséget a megfigyelt jelenségeket nagyobb területeken való tesztelésére és a Balatonkeresztúron tett megállapítások kiterjesztésére.

Disszertációm célja volt egy olyan munka elkészítése, amely a területen végzett nagyfelületű feltárások sajátosságaiból származó régészeti információk értékelése alapján szolgál kiindulópontként a dél-balatoni régió késő rézkori településeinek belső szerkezeti elemzéséhez. A forrásanyagok minden részletre kiterjedő, monografikus jellegű feldolgozását a disszertáció keretei és terjedelme nem tette lehetővé. A vizsgálat elsődleges szempontja a településszerkezet legalapvetőbb egységeinek beazonosítása, és azok összehasonlítása alapján a belőlük levonható összefüggések elemzése volt. A leletek feldolgozás ennek függvényében történt meg. A településszerkezet akár csak egy kisebb régió vonatkozásában végzett kutatásában, az alapvető, de aprólékos feltáró munkát igénylő mozaikok egymáshoz illesztése során kaphatunk olyan információkat, amelyek végül elvezetnek egy megbízhatónak mondható, átfogó regionális szintű kép kialakításához.

A kutatás módszerei és eredményei

Kutatásom abból a feltételezésből indult ki, hogy lehetséges a háztartások régészeti azonosítása, hiszen a mindennapi élet alapvető tevékenységei egy jól körülhatárolható, meghatározott területen és meghatározott ideig mentek végbe. Erre még abban az esetben is van mód, ha nem ismerjük a háztartási egységekhez tartozó házak régészetileg azonosítható megjelenését, szerkezetét. Ebben az esetben a

háztartási egységeket a megfigyelt vagy statisztikailag bizonyított objektumcsoportosulások alapján lehetséges körvonalazni, mert a maradandó nyomokat hagyó gödrök jellegzetes módon kapcsolódnak a lakóterületekhez akkor is, ha a ház szerkezetének nyomai nem őrződtek meg. Munkámban kísérletet tettem annak meghatározására, hogy milyen típusú, funkciójú objektumok tartozhattak a ház körüli egységhez, mi lehetett kiterjedésük térbeli és időbeli határa, valamint a háztartások területén belül milyen tevékenységi körök emlékei őrződtek meg.

A településszerkezeti sajátosságok elemzésének másik aspektusa a települések elhelyezkedését meghatározó tágabb környezeti jellemzők feltérképezése, amelyek makroszinten segítették a dél-balatoni régió belüli összehasonlítást.

A terület a Dunántúli-dombság északi részén található, a Balaton medencéjét és Belső-Somogy kistájakat öleli fel. A Balaton déli partja mentén folyó, az M7-es autópálya építését és 67-es út korrekcióját megelőző régészeti feltárások által érintett badeni lelőhelyek elsősorban a Marcali-háton, a Nagyberek mentén és a Somogyi parti síkon találhatók. Az őket körülvevő környezet egyik legfontosabb eleme a Balaton, mivel a szabályozását megelőző időszakban határozottan szélsőségesebb vízszintingadozásai befolyásolhatták a part mellett megtelepülő közösségek életét. A Balaton mindenkor vízállása, a tófelület nagyságának kiterjedése és a tó vizének a talajvíz-viszonyokra gyakorolt hatása minden korszakban meghatározta a löszháton az emberi megtelepedésre alkalmas területek elhelyezkedését, kiterjedését és ezek gazdasági hasznosíthatóságának módját.

A vizsgálatok kiinduló pontja a Balatonkeresztúr–Réti-dűlő lelőhelyen feltárt badeni megtelepedés nyomai és az onnan származó leletanyag volt. A lelőhelyen feltárt leletek alapján első lépés a késő rézkori megtelepedés különböző fázisainak elkülönítése és a közel egyidejűleg használt objektumok meghatározása volt. A lelőhely kerámiaanyagának tipo-kronológiai elemzése azt mutatta, hogy a lelőhelyen a késő rézkori megtelepedés három nagyobb fázisát lehetett teljes biztonsággal elkülöníteni. A lelőhelyen megtalálható edénytípusok és díszítések statisztikai elemzése megerősítette a három fő csoport különállását, egyben jól kimutatta a bolerázi és klasszikus badeni időszak határozottabb különválását, és a klasszikus badeni fázisok szorosabb összetartozását. A lelőhely tipo-kronológiai megfigyeléseit radiokarbon adatok is kiegészítették. Jelenleg hét darab AMS mérés áll rendelkezésünkre a megtelepedés késő

rézkori horizontjából.¹ A minták kiválasztásánál elsődleges cél volt, hogy azok relatív kronológiai szempontból tisztázott, és tipológiailag jól meghatározható formájú és díszítésű kerámiaanyagot tartalmazó telepjelenségekből kerüljenek radiokarbon mérésre. A késő rézkori település bolerázi időszaka az abszolút kronológia alapján hozzávetőlegesen 3550-3440 cal BC közötti, a korai klasszikus badeni megtelepedése 3475-3140 cal BC közötti, míg a késő klasszikus fázis 3345-2945 cal BC közötti időszakokra helyezhető. A minták alacsony számának és az időszakra vonatkoztatható radiokarbon görbe platókkal és hurkokkal tagolt szakasza következtében, a település teljes életének és egyes fázisainak hosszát rendkívül óvatosan kell kezelni. Az elemzések alapján azonban annyi biztonsággal kijelenthető, hogy a balatonkeresztúri késő rézkori település nagy kronológiai fázisainak váltása és időszaka egybeesik a kultúra teljes elterjedési területén tapasztaltakkal.

A megközelítőleg egy időhorizontba sorolható települési objektumok elemzése, és területre vetítése alapján szóródásukban visszatérő mintázatok keresése volt a cél. Az objektumcsoportok szerkezetében a badeni megtelepedés mindhárom fázisában olyan üres területek kerültek kijelölésre, amelyeket elsősorban tárológödrök és szabályos gödrök vettek körül. Ezeket a helyszíneket feltételelesen a háztartási egységnek, az üres területet pedig az ahhoz tartozó lakóház vagy házak helyeként kerültek meghatározásra. A bolerázi időszakban hat, a korai klasszikus badeni megtelepedésnél négy, a késő klasszikus badeni fázisban egy ilyen gödör csoport volt körvonalazható.

A következő lépésben az objektumok, a bennük talált leletanyag és részletes kvalitatív és kvantitatív elemzése következett a korábban meghatározott gödör csoportok figyelembevételével. A leletek térbeli-statisztikai elemzésével és térinformatika segítségével a lelőhely térképére kivetített leletszóródások alapján lehetőséget nyílt a különböző leletkategóriák mennyiségi és minőségi együttes vizsgálatára. A különféle típusú gödrök elhelyezkedése és a leletszóródás alapján ezután olyan területek kerültek meghatározásra a lelőhelyen, ahol egy nagyobb üres terület körül a legváltozatosabb gödörösszetétel volt felfedezhető, lehetőleg változatos leletanyaggal. A jelenségeknek ez a fajta kombinációja több esetben 15-20 méter sugarú körrel lefedhető objektumcsoportként volt meghatározható.

¹ A vizsgálatok a Vienna Environmental Research Accelerator (VERA) készültek.

Az objektumtípusok szóródása és az állatcsont leletanyagon már korábbi kutatásban elvégzett klaszteranalízis, hasonló eredményekre jutott.² A két háztartás-lokalizációs eljárás alapján feltételezett háztartások közül hatból négy fedte egymást, így a két analitikai módszer egymást megerősítette.

További statisztikai módszerek alkalmazásával a leletek egymáshoz és a területen szóródó gödrök viszonyának minél alaposabb feltérképezése volt a cél. A gödrökből előkerült eszközök, tárgyak korrespondencia-elemzése a változók általános homogenitását mutatta, azaz a feltárt tárgyak, eszközök nagyrésze egységesen előfordulhatott a korabeli háztartásokban. Az egyoldalú korrelációs elemzés a gödrökben talált leletek (tárgyak, eszközök) összefüggéseinek alaposabb, objektív szempontú vizsgálatát célozta. Az egyoldalú korreláció a táblázatban megadott változók együttes előfordulását, egymáshoz való viszonyát vizsgálta. A mátrix legerősebben a pattintott kőeszközök és csonteszközök közös előfordulását mutatta ki, jelezve, hogy a tárgyak a háztartások alapvető eszközkészletének részét képezhették, és bizonyos csoportosulásokban olyan háziipari tevékenységekre utalhatnak, mint eszközkészítés, bőrmegmunkálás vagy textilkészítés.

A fentebbi elemzések alapján a bolerázi időszakban öt, a korai klasszikus badeni időszakban három/négy, a késő klasszikus badeni időszakban pedig egy feltételezett háztartási egység került körvonalazásra Balatonkeresztúr–Réti-dűlő késő rézkori településén.

A felvázolt, feltételezett háztartások egységenként való elemzése és összehasonlítása több aspektusból történt meg; többek között a háztartások fogyasztása, a háztartások specializációja, és a háztartások diverzitása szempontjából. Az ezekből levonható következtetések a következők voltak.

- A házat körülvevő feltételezett háztartási egység részei a következők lehetnek:

- 2-6 tárológödör (lehetett közöttük tetővel fedett)
- 2-3 kisebb-nagyobb, szabályos gödör (feltételezhetően egy részük a későbbi talajfolyamatok által eldeformálódott tárológödör lehetett)
- 2-3 szabálytalan formájú gödör vagy gödörkomplexum a közelben
- tűzhely, kemence (nincs minden háztartási egységnél) legtöbb esetben-gödörben kialakított tűzhely volt megfigyelhető.

² Csippán Péter: Őskori települések kulturális ökológiai és zooarchaeológiai vizsgálata. A késő rézkori háztartások és a konyhahulladék kapcsolata. Doktori Disszertáció. ELTE BTK 2012, 205-215.

A háztartási egységet alkotó objektum típusok összetétele természetesen változhatott háztartásonként. A kerámia- és állatcsont-töredékek nagyobb felhalmozódása a gödör csoport déli, délnyugati felén volt észlelhető, amely etnoarchaeológiai példák alapján a bejárat felőli oldalra utalhat. A tárológödrök a ház oldala mellett sorban helyezkedtek el. Valószínűleg funkcionális okból is léteztek közöttük méretbeli különbségek, illetve a megrongálódott tárológödröt új válthatta fel, és a régebbit másra használhatták tovább. A kicsit távolabb fekvő szabálytalan gödrök elsősorban háztartási hulladéktárolók lehettek. A nagyobb méretű, hasonló típusú gödrök és gödörkomplexumok az agyaggyerő funkción kívül több esetben ideiglenes tűzhelyet tartalmaztak, illetve munkaterületek lehettek a háztól kicsit távolabb. Különálló kemence a legtöbb egységnél nem került elő, így feltételezhető, hogy vagy ideiglenes kisebb tüzelőhelyeket használtak az épületen kívül főzésre, vagy az egyelőre ismeretlen szerkezetű házon belül folyt az ételek elkészítése. Ezek alapján elképzelhető, hogy a kemencék nem elsősorban főzés-sütéshez kapcsolódhattak, hanem más tevékenységhez, amely nem háztartási, hanem annál magasabb, talán települési szinten folyhatott. Ilyen lehetett például az aszalás, füstölés, magok pörkölése vagy esetleg kerámiaégetés. Kutak szintén csak nagyon bizonytalan adatok alapján feltételezhetők a településen, de ha voltak, nem háztartásokhoz kötődtek, hanem a település közössége vagy legalábbis több háztartás közösen használta azokat.

Minden feltételezett háztartásban megtalálhatók voltak az alapvető létfenntartáshoz szükséges élelem-előkészítés eszközei, mint edények, őrlő és vágóeszközök és a tevékenységhez kapcsolódó konyhahulladék. Az őrlés folyamata azonban két helyen is kiemelkedő jelleget mutatott, és az egyiknél mindez magas tárolókapacitással, edénykészletek magas számával és étkezési hulladékkal párosult.

A háztartások között bizonyos egységek esetében felvetődött a házi specializáció lehetősége, amely a helyi szükségleteket elégíthette ki, és valószínűleg részmunkaidőben történhetett háztartások közötti munkamegosztás alapján. Csonteszközök készítése és csont- és kőeszközök javítása szinte minden háztartásban tetten érhető volt. A kőeszközök készítése azonban nem ennyire egyértelmű, készítésük nyoma nagyon minimálisnak tűnik, a különlegesebb nyersanyagok pedig inkább regionális szinten kerülhettek beszerzésre. A leletszóródások alapján a textilkészítésre és a bőrmegmunkálásra utaló nyomok mindhárom időszakban megfoghatók, azonban nem minden háztartásnál, és egy háztartáson belül mindkettő soha nem fordul elő, azaz

valamiféle munkamegosztás ezek alapján az adatok alapján is feltételezhető. A tevékenységek megoszlását figyelembe véve általánosságban is kijelenthető, hogy a badeni településen háztartások közötti munkamegosztás létezhetett. A rendelkezésre álló adatok alapján a háztartások között bolerázi időszak egyik háztartási egységének nevezett gödör csoportot kiemelkedő jellege emelhető ki. További elemzések feladata lesz azt kideríteni, hogy egy különleges státuszú háztartás lenyomatát látjuk-e, vagy egy háztartás és más, a település magasabb szintjén zajló tevékenységek térben és esetleg időben is eltérő lenyomatait látjuk együttesen.

Két esetben lehetett feltételezni háztartások területén kívüli élelem-előkészítés bizonyos részfeladataira szakosodott munkaterületet. Az egyik a bolerázi időszak településén, az őrléshez kapcsolható, elsődleges vagy 'de facto' hulladék kategóriába sorolható, nagyméretű és súlyú, ép őrlőkövek koncentrációja alapján került kiválasztásra. A másik pedig a késő klasszikus fázis településrészletén feltárt boltozatos kemence és az azt körülvevő gödör csoport, amely a főzés-sütés mellett helyet adhatott a tartósítás feladatainak, mint aszalás, füstölés. A kerámialeletek mennyisége és minősége felvetette a kerámiakészítés, mint tevékenység helyének keresését. A leletszóródási összesítők alapján csak a bolerázi településen van támpontunk ilyen tevékenység végzésére. A fazekasságot, illetve azon belül a finomkerámia készítését a háztartások szintje feletti tevékenységnek feltételezhetjük, amelynek színtere talán a település nyugati széle lehetett, de az erre utaló egyértelmű adatok hiánya miatt a regionális szinten történő gyártás lehetősége sem hagyható figyelmen kívül.

A szimbolikus tevékenységek a balatonkeresztúri badeni település mindhárom periódusában intenzíven jelen voltak. A település élete során szinte minden háztartási egység esetében megfigyelhetők voltak a szimbolikus tevékenységek lenyomatai, amelyek átíthatták a közösség mindennapjait. Ezek megnyilvánulásai lehettek a különböző rituálék, amelyek esetünkben a leletek tanúsága szerint kapcsolatban hozhatók a lakomázás (*feasting*) jelenségével is.

Erős jelenlétük a telep életében arra utal, hogy ezek a szimbolikus tevékenységek a háztartások, a település és a régió szintjén is meghatározók lehettek, és az idő előrehaladtával egyre hangsúlyosabb szerepet játszhattak. Erre mutathat rá a település központi területének funkcióváltása. A plató közepén elhelyezkedő bolerázi háztartási egység központinak nevezhető helyszínének szakrális életben betöltött kiemelkedő szerepe után, a klasszikus badeni időszakra a terület fokozatosan háztartások közötti

térre alakult át, és a késő klasszikus badeni fázis idejére ezen a területen állatáldozati gödrök sora került elő. Ekkora tehát a terület funkciója megváltozott és szimbolikus cselekmények színtere lett.

Az áldozati gödrökben általánosan megfigyelt szarvasmarhák dominanciájával szemben Balatonkeresztúron a sertések túlsúlyával számolhatunk. Abban az esetben, ha az állatáldozati gödrök a népesség állattartáshoz való szoros kapcsolatának, tőlük való függésének leképeződései, akkor a sertések állatáldozati gödrökben való hangsúlyos megjelenése külön jelentéssel bírhatott a település szempontjából, amelyre a teljes település szintjén illetve a környezetben történő változások adhatnak magyarázatot. E jelenség arra utalhat, hogy az emberek mindennapi életét nagyban befolyásoló környezeti változásokra adott válaszok azonnal beépültek a transzcendentális világot befolyásolni kívánó tevékenységek körébe.

Ezek, a transzcendentális eszközökkel befolyásolni kívánt, ám mai tudásunk alapján nagyon is hétköznapi hatások a település és a különböző típusú leletanyag vizsgálatainak során is kimutathatóak voltak. A badeni megtelepedés három elkülönített fázisaihoz köthető telepjelenségek geomorfológiai vizsgálata során a balatonkeresztúri lelőhelyen a település súlypontjának elmozdulására találtunk régészeti adatokat. A bolerázi időszak végéig a település szerkezetében megfigyelhető volt, hogy a korszakhoz tartozó régészeti objektumok a Nagyberek széléhez közel eső területeken is megtalálhatóak voltak. (Ezek a részek a mai szabályozott balatoni vízszint mellett is talajvízhatás jelentkezett a gödrökben.) Mindemellett a telep lakóinak állattartási szokásaira jellemző volt a szárazságtűrő kiskérődző, a juh és a kecske határozott jelenléte. A lelőhelyen feltárt kagylóhéjakon végzett geokémiai vizsgálatok erre az időszakra kiegyensúlyozott klímát mutattak. A korai klasszikus badeni időszaktól a kagylókban mért izotópos értékek alapján egy nedvesebb, szélsőségesebb időjárási viszonyokkal jellemezhető időszak következett, amely hatására a régészeti adatok alapján, a település lakói felhagyták a terület alacsonyabb tengerszint feletti részeit és később sem hasznosították újra, illetve az állatállományban fokozatosan előtérbe került a nedves körülményeket jobban tűrő sertés tartása. Míg azonban a régészeti adatok alapján továbbiakban is szélsőségesebb, csapadékosabb éghajlati viszonyokat feltételeznénk, addig a kagylóhéjak oxigénizotóp-összetétele azt mutatta, hogy a kései klasszikus fázisra elsősorban újra kiegyensúlyozott klíma volt jellemző a térségre. Ezzel szemben sem a település szerkezetében, sem a tenyésztett állatállomány összetételében

nem volt tapasztalható a korábbi, kedvezőbb időszak állapotához való visszatérés. A rézkori közösség már nem reagált a lassú és nagyjából egyenletes éghajlati és környezeti visszarendeződésre. Ezzel szemben az állattartás jellemzői a szimbolikus tevékenységek szintjén erőteljesen beépültek a dél-balatoni régió szakrális életébe.

A Balatonkeresztúr–Réti-dűlőn megfigyelt jelenségek nagyobb területen történő tesztelésére a megállapítások kiterjesztésére a dél-balatoni régióban feltárt további késő rézkori lelőhelyek települési objektumainak elemzése kínált lehetőséget. Az elemzésben Zamárdi–Kútvölgyi-dűlő, Balatonszemes–Egyenes-dűlő, Balatonszemes–Szemesi-berek, Balatonlelle–Rádpusztá-Temetőalja dűlő, Balatonlelle–Rádi út mellett és Balatonlelle–Rádi domb lelőhelyek anyaga szerepelt.

A késő rézkori települések azonos geomorfológiai környezetben helyezkedtek el, a terület az adatok tanúsága szerint végig sűrűn lakott volt a badeni kultúra időszaka alatt. A vizsgált település-részek a badeni kultúra korai és későbbi fázisainak megtelepedési nyomai is előfordultak. A Tetves-patak medrét követő meridionális dombháton megfigyelt település-koncentráció azt mutatja, hogy a terület folyamatosan lakott volt. Az itt feltárt, különböző fázisokba tartozó település-részletek a domboldal egyes területeinek felváltva történő használatát jelzik. Ugyan jelenleg a teljes domboldalból csupán egy nagyon szűk sávot látunk, de az sejthető, hogy az idő előrehaladtával a megtelepedés dél felől északi irányába mozdult el.

A területeken elszórtan elhelyezkedő háztartási egységekhez átlagosan 2-4 tárológödrt lehetett hozzárendelni, de voltak ettől több (7-8) tárológödörrel rendelkező egységek is. Az elsődlegesen tárolásra kialakított gödrök két vagy három oldalról vették körbe a feltételezett házak területét. A kutatásnak ebben a szakaszában az kijelenthető, hogy nem figyelhető meg jelentős eltérés a badeni kultúra különböző időszakaiban lakott települések belső szerkezete között. A feltételezett háztartások szintjén, viszont Balatonkeresztúr részletesen elemzett településrészén kimutatható volt egy háztartási egység tárolókapacitásokban kiemelkedő jellege. Nagyobb tárolókapacitásra utaló hasonló jelenség Balatonlelle–Rádi út mellett és Balatonlelle Rádpusztá–Temetőalja-dűlő lelőhelyeken volt megfigyelhető, jellegének tisztázására azonban további elemzések szükségesek. A badeni kultúrában megmutatkozó társadalmi különbségek meglétét már korábban is felvetették például a ritka rézleletek, mint a vörsi diadém vagy a sármelléki réztőr és rézkés előkerülése kapcsán. Talán ennek a jelenségnek egy másik aspektusa,

hogy a klasszikus badeni időszakra más lelőhelyeken is eltolódás figyelhető meg a közösségi területeken megjelenő szimbolikus tevékenységek javára.

Bizonyos esetekben, mint a bőrmegmunkálás és szövés-fonás, a tevékenységre utaló nyomok a településeken belül már csak egy-egy területen, csak néhány háztartási egységnél voltak megfigyelhetők, amely bizonyos fokú specializációt jelenthetett a háztartások között. A pattintott és csiszolt kőeszközök nyersanyagainak beszerzése és készítése esetében azonban elképzelhető, hogy a nyersanyagokat regionális, a különlegesebb távoli nyersanyagokat pedig esetleg szupra-regionális szinten szerezték be és készítették, legtöbbször csak az eszközök kerültek a településekre. A régióban ennek a tevékenységnek a vezető szerepét Balatonőszöd–Temetői-dűlő lelőhely feldolgozott adatai alapján talán az ott megtelepült badeni közösség tagjai töltötték be. A másik különleges jelenség a Balatonkeresztúr–Réti-dűlőn megtalált állati és emberi temetkezések egy csoportja, illetve Balatonszemes–Szemesi-berekben a több helyszínen is kimutatható intenzív rituális tevékenységek, amelyek a szakrális élet kiemelkedő voltát jelentik a badeni kultúrkomplexum ezen kis szegletében is. Balatonőszöd–Temetői-dűlő badeni lelőhelyén megfigyelt nagy közösségi áldozatok bemutatása alapján és az állatáldozati gödrök jelentős száma, illetve a településen megtalálható transzcendenssel kapcsolatba hozható tárgyak gyakori előfordulása alapján a településnek a régió szakrális életében játszott központi szerepe valószínűsíthető. A balatonőszödi telep regionálisan kiemelkedő szerepe azonban akkor válik egyértelművé, ha a régió szisztematikus településhálózati és településhierarchiai vizsgálata, valamint hasonló kiterjedésű feltárt lelőhelyek, megegyező volumenű leletanyagok azonos szintű feldolgozása megtörténik.

A dél-balatoni régió jellemzően gazdag a kultikus és különleges tárgyak előfordulásában, amely akár jelezheti azt is, hogy a régió fontosabb szerepet töltött be a badeni kultúrkomplexum életében. Az eredmények alapján feltételezhető, hogy a Dél-Balaton mentén úgynevezett agglomerációk jöttek létre a rituális helyek környezetében, illetve a szórtabb településszerkezet mellett mint egy speciális rituális központ működött egy vagy néhány település. A dél-balatoni régióra vonatkozó több kutatás is hasonló eredményekre jutott, így egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy a települések között valamiféle hierarchia, státuszbeli különbség lehetett, amely a mikrorégióon belül mindenképp valamilyen hatalmi vagy kultikus központra, gazdasági centrumra utal, ahol nagyobb létszámú közösségek élhettek. Ezeken a helyszíneken bonyolódhatott a

kereskedelem, és itt történhettek a közösségi összetartozás rendszeres szertartásai, ünnepei is.

Összegzés

A kutatások elvégzése alapján kijelenthető, hogy a badeni kultúrkör dél-balatoni régióra vonatkozó településszerkezeti, térhasználati és településhierarchiai képének megrajzolása önmagában is összetett feladat. Ezen felül csak az első lépcsőfoka egy átfogó népesség és társadalom rekonstrukciónak, valamint az úgynevezett badeni kultúrkör hagyományos, egységes régészeti felfogásának újragondolásának.

A disszertáció készítése során elvégzett munka célja a társadalom alapvető egységének, a badeni népesség régióra jellemző átlagos háztartásának lehetséges körvonalazása, és ezáltal a badeni települések településszerkezeti sajátosságainak pontosabb megismerése volt, amely a fentebb vázolt kutatási folyamatnak az első szintje, de egyben kijelöli a további irányokat is. Természetesen a teljes kép kialakításához számos kutató további munkájának és kutatási módszer eredményeinek integrált vizsgálatára lesz szükség.

A doktori értekezés témájában megjelent fontosabb publikációk

Fábián Sz.: Rézkori pecsétlő Balatonkeresztúr–Réti-dűlőről. Ősrégészeti levelek 5 (2003) [2004] 38-40.

Fábián Sz. – Serlegi G.: Settlement and environment in the Late Copper Age along the southern shore of Lake Balaton in Hungary. Regional Analyses of Spatial and Social Dynamics (eds: Tina Thurston - Roderick B. Salisbury). Cambridge Scholars Publishing 2009, 199-231.

Demény A. – Schöll-Barna G. – Siklósy Z. – Bondár M. – Sümegi P. – Serlegi G. – **Fábián Sz.** – Fórizs Z.: Az elmúlt ötezer év éghajlatváltozási eseményei a Kárpát-medencében és társadalmi hatásaik. "Klíma -21" Füzetek 59 (2010) 82-94.

Schöll-Barna, G. – Demény, A. – Serlegi, G. – **Fábián, Sz.** – Sümegi, P. – Fórizs, I. – Bajnóczi, B.: Climatic variability in the Late Copper Age: stable isotope fluctuation of prehistoric

Unio pictorum (Unionidae) shells from Lake Balaton Hungary) Journal of Paleolimnology 47:1 (2012) 87-100.

Serlegi G. – **Fábián Sz.** – Daróczy-Szabó M. – Schöll-Barna G. – Demény A.: Éghajlati és környezeti változások a késő rézkor folyamán a Dunántúlon. (Climatic and environmental changes during the Late Copper Age in the Transdanubian region.) In: Kreiter, A. – Pető Á. – Tugya B. (szerk.): Környezet-ember-kultúra: Az alkalmazott természettudományok és a régészet párbeszéde. (Environment – Human – Culture: Dialogue between applied sciences and archaeology. Proceeding of the conference held between 6th and 8th of October 2010 by the National Heritage Protection Centre of the Hungarian National Museum) Budapest 2012, 139-150.

Fábián, Sz.: A Preliminary Analysis of Intrasite Patterns at Balatonkeresztúr, Réti-dűlő, a Late Copper Age Site on the Southern Shore of Lake Balaton in Hungary. Anders, A. – Kulcsár, G. – Kalla, G. – Kiss, V. – V. Szabó, G. (eds.): Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday. Ősrégészeti Társaság / Prehistoric Society Eötvös Loránd University, L'Harmattan. Budapest 2013, 613-626.

Fábián Sz. – Csippán P. – Daróczy-Szabó M.: Hajléktalan badeniek? A háztartások lokalizációjának lehetőségei egy késő rézkori lelőhelyen. Esettanulmány Balatonkeresztúr – Réti-dűlő lelőhelyről. Őskoros Kutatók VII. Összejövétele 2011. március 16–18. Százhalombatta, Matrica Múzeum. Ősrégészeti levelek 13, 2011 (2013) 128-162.